

Organizace a dislokace vojsk husitské Prahy

PETR KLUČINA

Otázkám vojenství Prahy v období feudalismu nebyla zatím věnována naší historiografii větší pozornost. Nejvíce informací zatím přináší Tomkův Dějepis města Prahy. Rozptýlené údaje najdeme také v pracích Z. Wintera, především v jeho Kulturním obraze českých měst. Publikace P. Choce Boje o Prahu za feudalismu slibuje svým názvem řešení mnohých otázek, ale bohužel o vlastním vojenství Prahy v ní najdeme pouze velice málo, ačkoli zkoumání vojenství našeho největšího a nejvýznamnějšího města je závažným úkolem. Ve vojenském organismu měst docházelo totiž právě v průběhu 14. a 15. století při tvorbě nového vojenského systému, který nahradil typické feudální vojenství, ke změnám základního významu. Ve svém příspěvku se pokusím stručně utřídit a vyložit některé otázky, spojené s organizací vojska v husitské Praze.

Pro vývoj branného zřízení v Praze v období husitského revolučního hnutí bylo rozhodujícím obdobím 14. století. Proto se musím alespoň v nejnútnejší míře zabývat vývojem vojenské organizace Prahy v tomto období. Praha prošla v té době specifickými změnami, v obecných rysech obdobnými ve většině měst feudální Evropy, která se dostala na určitou úroveň výrobních sil a vztahů. Ty vytvářely ráz městské aglomerace jak v ohledu výrobním a sociálním, tak v ohledu vojenském.

V období vrcholného feudalismu přestávaly spolehlivě fungovat principy, na kterých byla založena organizace vojska feudálního státu. Nejbojeschopnější síla těchto vojsk – těžkooděná jízda, byla tvořena oddíly šlechty. Ta usilovala o co nejvýhodnější právní omezení svých vojenských povinností, což bylo ideálním prostředkem k nátlaku na panovníky. Ti se proto snažili vymanit ze své vojenské závislosti na šlechtě. Jedním ze způsobů bylo najímání rytířských houfů za žold a podpora měst, jež se stala významným činitelem v systému obrany země a nejspolehlivější a nejoperativnější oporou panovníka. Významu měst ve vojenské oblasti si povšiml již francouzský král Ludvík VII. V roce 1108 upravil vojenské povinnosti měst tak, že města měla vést seznamy všech bojeschopných obyvatel a z nich kdykoli na přání panovníka postavit vojsko. Původně byly vojenské síly měst tvořeny na miličním základě. Postupným převládáním peněžního hospodářství a kvantitativním a kvalitativním rozvojem zbrojní techniky byl však umožněn přechod k nahrazení hotovosti obyvatel měst žoldnéři.¹ Nejprve tato strukturální změna proběhla ve vyspělých městech Itálie, Španělska, Francie, Porýní a Flander. Podobný vývojový trend je možno vysledovat i v předhusitské Praze.

Požadavek vytvořit v Praze vojenskou organizaci byl logicky spjat s potřebou chránit řemeslnou výrobu a obchod, tedy vlastní organismus města. Původní organizační základ byl

dán povinností každého obyvatele města – osobně se zúčastnit jeho obrany. Tato povinnost zahrnovala i vykonávání pořádkové a strážní služby v době míru, hájení hradeb města v případě napadení a účast měšťanů při tažení mimo město v rámci obecné zemské hotovosti svolané panovníkem. Každý, tedy i tento poměrně jednoduchý vojenský organismus, si vynutil určitou vnitřní organizaci, hierarchizaci funkcí atd. Městská milice se členila na menší oddíly, přičemž se nejednalo o členění „taktické“ – na oddíly s určitou výstrojí a taktickými úkoly v boji, ale o členění správní. Město bylo rozděleno na čtvrti a jejich obyvatelé se na výzvu shromažďovali se zbraněmi na vyhrazených místech. Pod velením „čtvrtních hejtmanů“ táhli do pole, nebo bránili svěřený, přesně vymezený úsek hradeb. Vzhledem k bohaté vojenské činnosti Prahy můžeme předpokládat, že čtvrtní vojenská organizace byla v Praze vytvořena někdy v průběhu první poloviny 14. století.² V té době stál v čele celého městského vojska nejvyšší vojenský a správní představitel města – městský rychtář. V průběhu 14. století byla jeho moc královského úředníka oklešťována samosprávným orgánem – radou, a rychtář se stával pouze reprezentantem policejní exekutivy.

O čtvrtní organizaci pražského vojska jsme blíže informováni v sedmdesátých letech 14. století. Staré Město pražské bylo rozděleno na Týnskou, Linhartskou, Mikulášskou a Svatohavelskou čtvrť. Nové Město na části Zderazskou, Svatoštěpánskou, Jindřišskou a Poříčskou. Mimo město táhly z každého pražského města v rámci zemské hotovosti oddíly dvou čtvrtí. V tom případě byl jeden z hejtmanů vybrán z řad konšelů a druhý z řad měšťanů. Vojsko táhlo na svůj náklad a účastníci tažení byli pouze osvobozeni od následujících dvou berní, které pak platili ti, co zůstali doma.³ Čtvrtní organizace byla základem vojenské organizace města, ale situace s vojenskou službou byla složitější. Již od počátku 14. století se měšťané snažili omezit své vojenské povinnosti, a to ze dvou důvodů. Tíživě na ně doléhaly pořádkové a strážní služby ve městě a tažení mimo městské hradby je odvádělo od řemesla a obchodu. Proto byl hledán vhodný ekvivalent, umožňující řešit tento problém. Tím se staly peníze, a proto se v Praze počátkem 14. století setkáváme s prvními žoldnéři. Již v roce 1319, při vzpouře proti Janu Lucemburskému, najímala Praha žoldnéře – „cives Pragenses conducit gentes“. Jednalo se pravděpodobně o šlechtické námezdníky, protože i svému spojenci Vilémovi Zajícovi z Valdeka zaplatili Pražané za vojenskou pomoc 200 kop grošů. Žoldnéři – „saldanarii“ – jsou v Praze jmenováni také v roce 1321.⁴ Jednalo se nespíše o menší oddíl bojovníků, kteří byli vyzbrojeni a placeni městem a vykonávali za měšťany strážní a pořádkovou službu ve městě. Jejich stanoviště byla s největší pravděpodobností u městské rychty, na branách a věžích. Bohatší měšťané se snažili již ve třicátých letech 14. století zbavit se povinnosti táhnout mimo město. Existuje zápis obsahující seznam 47 osob s určením jejich výzbroje a s výčtem pražských měšťanů, kteří přispívali na vydržování těchto bojovníků v poli.⁵ Jednalo se o prvotní, primitivní formu přechodu k žoldnéřskému systému vojska, kdy jednotlivec-měšťan si za sebe najímal jednotlivce-žoldnéře. V sedmdesátých letech 14. století byl již tento zástup při tažení mimo město běžný. Do první poloviny 14. století tedy můžeme položit počátek procesu profesionalizace pražského vojska, vedoucí k souběžné funkci miliční hotovosti a žoldnéřských oddílů. Ještě za vlády krále Karla IV. převládala hotovostní organizace. Karel IV. chápal města jako významnou vojenskou sílu a přispíval k posílení jejich

vojenského potencionálu. Zakládal ve městech augumentační sklady a dbal na kvalitní vybavení městských zbrojnic. Proto není divu, že zasáhl také do vojenského systému Prahy. Založením Nového Města pražského a zlepšením fortifikace Malé Strany se výrazně zvětšil obvod hradeb, které bylo nutno hájit. Bylo třeba rozmístit vojenské síly tak, aby i při náhlém napadení byl na hradbách určitý počet ozbrojenců umožňující zadržet první nápor, než bude shromážděna hotovost. Na stálé vydržování potřebného počtu žoldnéřů nebyla v této době Praha dostatečně ekonomicky vyspělá. Karel IV. proto udělil právo bydlet a provozovat živnost v hradebních věžích Malé Strany a Nového Města „střelcům“ – tedy příslušníkům cechu výrobců kuší.⁶

Pro lepší kontrolu plnění vojenských povinností měšťanů byla zavedena složitější organizace velitelského sboru. V jeho čele stála nad čtvrtními hejtmany dvanáctičlenná vojenská rada, složená z měšťanů a členů městské rady. Ta dohlížela především na akce podnikané mimo hradby města. Zatímco se na obraně města obyvatelé podíleli celkem ochotně, protože bránili své domovy a majetek, tažení mimo hradby pro ně znamenalo tíživou a neoblíbenou povinnost. Byl narušen výrobní proces a hospodářský život města trpěl. Proto Praha přešla v předhusitském období na vyšší formu vojenského systému. Hotovost byla nadále svolávána jen k obraně města a mimo ně táhlo pro tu kterou příležitost najaté žoldnéřské vojsko. Z měšťanů byla složena pouze obsluha válečných strojů a palných zbraní. Řemeslníci – výrobci těchto zbraní – byli totiž jediní, kdo tyto zbraně dokázali kvalitně používat v boji. I oni však byli za tuto službu placeni. Tato praxe vyhovovala i panovníkovi, který tak dostal od města místo nedisciplinovaných a nevytrénovaných měšťanů kvalitní bojovníky.⁷

S touto smíšenou vojenskou organizací vstoupila Praha do husitského období. Fungovala v podstatě i po celou dobu trvání husitských válek. Tlakem ze zahraničí byl král Václav IV. na počátku roku 1419 donucen podniknout protihusitské akce. To vzbudilo nelibost širokých lidových vrstev a posílilo jejich revoluční aktivitu. Noví protihusitští konšelé na Novém Městě svým netaktickým jednáním urychlili revoluční výbuch, který 30. 7. 1419 vyústil do novoměstské defenestrace. Je téměř jisté, že šlo o předem připravenou akci, která byla zajištěna i vojensky. Lid, zvyklý na hotovostní organizaci, se shromáždil se zbraněmi a pod vedením zkušeného bojovníka, patrně Jana Žižky z Trocnova, zaútočil na radnici.⁸ Přebírat byl ihned vojensky zabezpečen. Obyvatelé byli vyzváni, aby se dostavili se svými zbraněmi k Novoměstské radnici. Byli zvoleni čtyři hejtmané jako nejvyšší představitelé vojenské správy města. Přestože byli zvoleni i noví konšelé, podrželi si hejtmané ve svých rukách pečeť a insignie městské správy a část městské milice zůstala na radnici v bojové pohotovosti.

Další zprávy o organizaci a dislokaci vojsk Prahy v období husitské revoluce máme zapsané pro rok 1420. Tyto údaje pocházejí téměř výhradně ze spolehlivé kroniky Vavřince z Březové.

V té době vtrhla do Čech vojska první křížové výpravy pod velením krále Zikmunda. Praha byla v těžké situaci. Město bylo ohroženo z Pražského hradu a Vyšehradu, které byly v moci nepřítele. Obě tyto pevnosti byly obsazeny početnými posádkami žoldnéřů pod velením Václava z Dubé, Jana Chudoby z Ralska, Zikmunda Děčinského z Vartenberka a Viléma Zajíce z Hasenburka. Praze přispěchala na pomoc vojska z celých Čech. Přišli husité z Tábora-

Loun, Žatce a východočeští orebité. Ve městě bylo zvoleno osm hejtmanů – pro každou z čtyř čtvrtí Starého a Nového Města jeden. Tito hejtmané veleli oddílům hotovosti. Vnitřně byla vojska čtvrtí dělena na menší oddíly pod velením „podhejtmanů“, kterých bylo čtyřicet. Jednalo se s největší pravděpodobností o dělení podle jednotlivých ulic. Především bylo třeba zabezpečit dislokovanými oddíly městské milice slabá místa v obraně města. Především bylo město ohroženo ze strany Vyšehradu. Tento hrad byl zapojen do pevnostního systému Nového Města, a to proti němu samozřejmě nemělo hradby. Proto Pražané vložili posádky na Karlov a do kláštera Na Slovanech. Proti útoku z Vyšehradu se zabezpečili ještě vykopáním příkopu v údolí Botiče od Karlova až k Vltavě. Po příchodu spojenců se situace poněkud změnila. Jako za Karla IV. byla zvolena dvanáctičlenná vojenská rada, v níž byli čtyři hejtmané Nového Města, čtyři hejtmané Starého Města a čtyři hejtmané vojsk spojenců. Titulárním velitelem celého husitského vojska byl ustanoven nejvyšší představitel šlechty v husitském vojsku, velitel orebitů, pan Hynek Krušina z Lichtenburka. Hlídky ve městě konaly potom společně pražské oddíly a oddíly spojenců. Byla zcela logicky pozměněna dislokace vojsk ve městě. Především se totiž změnil poměr sil a Pražané a jejich spojenci byli před příchodem Zikmundova vojska silnější a mohli se odvážit velkorysejších akcí. Proto se spolu s orebity pokusili zmocnit Pražského hradu a odstranit tak jedno nebezpečí pro město. 7. 5. 1420 zaútočili bez jednotného velení na Hrad a byli donuceni ustoupit. Jako předmostí obsadily oddíly vojska alespoň Saský dům, klášter sv. Tomáše a další budovy na Malé Straně. Po příchodu táborů byla situace v dislokaci vojska tato: táboři a Pražané leželi na Pohořelci Lounští a Slánští na Strahově, orebité a část Pražanů chránili Nové Město před útokem z Vyšehradu. Postavení obléhacího dělostřelectva Pražanů bylo na Pohořelci. Králi Zikmundovi se podařilo Hrad zásobit, a tím byl zmařen pokus o jeho vyhladovění. Na útok proti silné pevnosti, v níž bylo asi 7 000 žoldnéřů, neměli husité dost sil. Byla zrušena blokáda Hradu a rozmístění vojsk opět změněno. Táboři byli přesunuti na Staré Město a na Štvanici. Na Malé Straně nechali Pražané posádku v mostecké věži a Saském domě, ostatní obsazené objekty byly vyklizeny.

Po příchodu vojska první křížové výpravy k Praze bylo nutno vyřešit problém zachování zásobovacích spojů. Bylo proto nutno opevnit a obsadit vrch Vítkov. Tohoto úkolu se ujali táboři pod velením Jana Žižky z Trocnova. Neúspěch křížáků při útoku na Vítkov a finanční těžkosti přispěly k rozpadu výpravy. Praha byla zachráněna. Pražané teď mohli přikročit k akci proti Vyšehradu, který byl nebezpečným sousedem Nového Města. Opět se jednalo o spojeneckou akci, které se zúčastnily oddíly orebitů, šlechtických spojenců Prahy, Žateckých, Lounských a táborů. Pražské oddíly zabezpečovaly obléhací linii od Karlova až k Vltavě a proti útokům z Pražského hradu chránily předmostí na Malé Straně. Podstatná část městské hotovosti byla umístěna v opevněném obléhacím táboře u kostela sv. Pankráce. I v tomto případě patrně rozhodovala vojenská rada hejtmanů, v jejímž čele byl opět Hynek Krušina z Lichtenburka.

Na vojenských akcích v roce 1420 se podílela především městská hotovost. Vzhledem k tomu, že neprobíhaly rozsáhlejší akce mimo městské hradby, není možné zjistit, zda byla dodržována zásada tažení dvou čtvrtí mimo město. Je však zřejmé, že ani v této době se Praha

nevzdala použití žoldnéřských oddílů.⁹ Přes zásady husitské taktiky, které Praha převzala, fungoval zde nadále i předhusitský systém vojenské organizace města. V roce 1421 přikročila Praha k vojenským akcím mimo město. 13. 9. 1421 prokazatelně vytáhly do pole dvě čtvrti.¹⁰ Jak v roce 1420, tak v roce 1421 bylo zajištěno ústřední velení pražského vojska. Po Hynkovi Krušinovi z Lichtenburka¹¹ velel celému vojsku jako „hejtman a správce v roce 1421“ Jan Želivský. Ten po vojenském neúspěchu u Mostu prosadil jmenování vrchního hejtmana pražských vojsk, jímž se stal 19. 10. 1421 Jan Hvězda z Vícemilic. V jeho pravomoci bylo trestat neposlušné vězením i stětím, kontrolovat konšely, sesazovat je atd. Jeho štábem byli čtyři podhejtmané, dva ze Starého a dva z Nového Města.¹² Hvězda z Vícemilic se pokusil v Praze prosadit také vojenský řád. Zdá se, že pokud by byl zůstal u moci, vedlo by to k vytvoření vojska typu polních vojsk husitských bratrstev, ale po jeho pádu již většinou nenacházíme jednotné velení pražského vojska. Vyčleněná vojska a oddíly Starého a Nového Města táhnou pod velením svých vlastních hejtmanů.

Organizace vojska Prahy se tedy v podstatě nezměnila. Základem zůstala hotovost městského obyvatelstva. V taženích mimo město se nadále střídaly jednotlivé městské čtvrti. Po prvních letech husitských válek se opět počal zvyšovat podíl žoldnéřů na válečných akcích. Pražská vojska byla navíc doplňována oddíly šlechtických spojenců a spojeneckých měst.

Zastavme se ještě krátce u žoldnéřů. Zde je třeba upozornit na dva aspekty. Za prvé je to způsob placení. Praha platila žoldnéřům buď penězi,¹³ nebo jim za služby propůjčovala statky, většinou konfiskované církvi.¹⁴

Druhým aspektem je vojsko, pravděpodobně především speciální oddíly, najímané Pražany. Především šlo o střelce ze samostřílů, jak dokazuje zmínka ve Starých letopisech českých k roku 1422, že Jan Želivský se žoldnéři se samostřílami zastavil několik set lidí v Železné ulici. Další byla jízda, a to patrně jízda těžká. Tvořily ji oddíly zemanů, kteří dostali od Prahy statky za povinnost vojenské služby.¹⁵

Obrana města v době husitských válek byla opět zajišťována svoláním městské hotovosti doplněné žoldnéři a velice často také oddíly spojenců. Je zřejmé, že i v této době chránili hradby střelci usazení v městských věžích. Svědčí o tom i zmínky o pronájmu hradebních bašt za slib jejich udržování a hájení.¹⁶

Praha byla v průběhu husitských válek klasickým příkladem symbiózy dvou systémů organizace vojska. Kromě hotovosti určené především k obraně městských hradeb se prosazovala, i když nedůsledně, nová, modernější forma – žoldnéřství. Docházelo k podstatné změně v úpravě branné síly města. To si za peníze najímalo profesionální válečníky, kteří, jak plyne z pramenů, měli zajišťovat především rozsáhlé vojenské akce mimo městské hradby, a tím přispět ke stabilizaci hospodářského života města v době válek. Je prokazatelné, že k tomuto vývoji došlo již před husitskou revolucí a urychlily ho narůstající rozpory mezi antagonistickými třídami předhusitské společnosti. Přejít k žoldnéřskému vojsku byl z hlediska vojenství progresivním prvkem, který naznačoval nové směry jeho vývoje. Stimulujícím faktorem byly ekonomické možnosti města, které umožnily přechod k této nové kvalitě městského vojenství.

Poznámky

- 1 Srovnej Konrád, K.: Svoboda a zbraně, Praha 1949, s. 83.
- 2 Pramenné údaje pro Prahu chybí, ale mnohem menší Brno bylo vojensky prokazatelně děleno na čtvrti již v roce 1343. Viz Mendl, B.: Knihy počtů města Brna, Brno 1935.
- 3 Tomek, V. V.: Dějepis města Prahy, díl II., Praha 1865, s. 368–369.
- 4 Tomek, V. V.: o. c., díl I., s. 288.
- 5 Městský archiv Praha, rkp. č. 986, fol. 60.
- 6 Regesta diplomatica nec nec epistolaria Bohemiae et Moraviae, díl VII., s. 550. Privilegium Karla IV. z 15. 6. 1360. Konfirmoval ho také Václav IV. 30. 9. 1390.
- 7 Například roku 1413 vedl podkomoří Václav Hájek z Hodětína královské vojsko, v němž byl novoměstský oddíl složený ze žoldnéřů. Viz Městský archiv Praha, rkp. č. 981, fol. 13a–13b.
- 8 Viz Vavřinec z Březové: „...per communem populum et Johanem Ziskam; Bartošek z Drahenic: „...per Ziskam et suos complices.“ Srovnej Pekař, J.: Žižka a jeho doba, díl II., s. 92; díl IV., s. 14.
- 9 FRB V, s. 584.
- 10 FRB V, s. 511.
- 11 FRB V, s. 362, 432.
- 12 Tomek, V. V.: Dějepis města Prahy, díl IV. s. 209.
- 13 Například roku 1422 vypláceli Pražané každému bojovníkovi Zikmunda Korybuta 24 grošů týdně.
- 14 Městský archiv Praha, rkp. 993, pag. 143; Frankenberger, O.: Vůdcové a vedení husitských vojsk, Vojenský historický sborník VII, Praha 1938, s. 23.
- 15 Například Jaroš z Chlumu dostal od Starého Města tvrz Makotřasy a tři vesnice a za to byl povinen sloužit s osmi jezdci. Srovnej Durdík, J., Husitské vojenství, Praha 1953, s. 39.
- 16 Roku 1434 pronajali novoměstští domek a ohradu na Karlově Petru Nárožníkovi, „aby opatroval bašty.“ Viz Winter, Z.: Kulturní obraz českých měst, díl I., Praha 1890, s. 222.